

РОЗДІЛ II. ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ОСВІТИ ТА ЗАГАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

УДК 378.147.134:94

Н. О. Венцева,

Бердянський державний педагогічний університет

ОСОБЛИВОСТІ РЕОРГАНІЗАЦІЇ СТРУКТУРИ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Автор статті виявляє особливості розвитку системи вищої педагогічної освіти в Україні після Другої світової війни. Аналізує джерельну базу дослідження. Визначає форми навчання. Особливо увага приділяється особливостям заочної форми підготовки фахівців. Розглядається реорганізація вищої педагогічної освіти й через створення нових навчальних планів. Описується стан підготовки наукових кадрів і шляхи розв'язання цього питання. Визначаються також і негативні тенденції означеного періоду.

Ключові слова: післявоєнний період, нові навчальні плани, реорганізація вищої педагогічної освіти, підготовка наукових кадрів.

Постановка проблеми. У період змін у світі науки й соціальних відносин колишні цінності зазнають значного коригування, але в побудові нової системи освіти в Україні необхідно враховувати не тільки тенденції розвитку зарубіжних освітніх моделей, а, передусім, відроджувати національний історико-педагогічний спадок. Для сучасного етапу розвитку нашої держави характерним є процес переоцінки історичного досвіду, у якому є ще багато недосліджених проблем. Зокрема, до них слід віднести групу питань, пов'язаних зі становленням і розвитком педагогічної освіти в Україні в 40–50-х роках ХХ століття.

Аналіз актуальних досліджень. Теоретико-методологічні основи функціонування вищої школи досліджувала С. Вітвицька [2]. Проблемам становлення й розвитку вищої педагогічної освіти УРСР від 1917 до 1985 рр. присвятив свою монографію В. Майборода [6]. Розвиток учительських інститутів у системі підготовки педагогічних кадрів досліджував І. Кравченко [5]. Професійно-педагогічний аспект підготовки спеціалістів в університетах України розкрито в працях А. Гузмана [3; 4]. Особливості практичної підготовки вчителів історії в ХХ столітті вивчав український учений А. Булда [1].

Метою нашого дослідження було виявити зміни в структурі вищої педагогічної освіти України, які відбувалися після закінчення Другої світової війни.

Виклад основного матеріалу. Після Другої світової війни значно зросла зацікавленість уряду СРСР у розвитку вищої педагогічної освіти. Одним із першочергових завдань було збільшення кількості спеціалістів. Одним із засобів збільшення кількості висококваліфікованих фахівців стала заочна форма навчання, яка, передусім, повинна була охопити вже працюючих учителів. За ініціативи народного комісару освіти УРСР П. Тичини, уже в 1944 р. в Україні було відновлене заочне навчання та зобов'язано вчителів, які не мали необхідного рівня педагогічної освіти, вступити до відповідних заочних відділень інститутів [3].

Для держави було зручним те, що вчителі, які вже мали досвід роботи, але не мали відповідного рівня кваліфікації, здобували вищу освіту без відриву від місця роботи. Однак у повоєнний час на заочних відділеннях в українських педагогічних вузах успішність навчання була низькою. Наприклад, у 1948/1949 навчальному році вона складала всього 68% [2]. Тому вчителям, що навчалися на заочних відділеннях педагогічних вищих навчальних закладів, надавалися пільги, які мали стимулювати прагнення до підвищення успішності [3]. Так, учителі, що успішно склали сесію, звільнялися від оплати за навчання. Від результатів сесії також залежав розмір відшкодування витрат на проїзд на сесію. Проїзд в обидва кінці оплачувався повністю за умов складання всіх іспитів на сесії. Якщо заочник складав лише їх частину, то проїзд оплачували в одну сторону, а якщо не складав жодного – не оплачували взагалі.

Отже, у перші повоєнні роки керівництву УРСР вдалося в стислий термін відновити навчання у вищих педагогічних навчальних закладах і випуск спеціалістів. На республіканській нараді працівників вищої освіти, яка відбулася 1–3 червня 1945 р., начальник Управління педвузами НКО УРСР І. Строя заявив, що вже в 1944/1945 навчальному році була відновлена довоєнна мережа педагогічних вузів України [5].

Наступним кроком у реорганізації вищої педагогічної освіти було створення нових навчальних планів. Для їх розробки при Міністерстві вищої і середньої спеціальної освіти СРСР були утворені науково-методичні ради з окремих груп спеціальностей, до складу яких входили також провідні науково-педагогічні працівники вузів України. Науково-методичні ради залучали до опрацювання нових планів багато досвідчених педагогів вузів і вчених. Розробляючи нові навчальні плани, науково-методичні ради визначали, насамперед, необхідний обсяг спеціальних знань і залежно від цього визначалися вимоги до загальної підготовки майбутнього спеціаліста певної спеціальності. Це давало можливість ліквідувати деякі застарілі та

створити нові спеціальності й спеціалізації. Під час розробки нових навчальних планів (відповідно до Закону) основна увага зверталася на те, щоб майбутній спеціаліст оволодівав науковими основами своєї спеціальності.

У зв'язку із завданням підвищення якості підготовки спеціалістів, програми підготовки вчителів неодноразово обговорювалися викладачами педвузів на сторінках періодичних видань. Їх погляди збігались у тому, що підготовку педагогів необхідно розширити дисциплінами з методики викладання, психології, педагогіки. Це було враховано в процесі складання нових навчальних програм педагогічних вищих навчальних закладів [7]. Зміни в навчальних програмах були спрямовані на розширення професійної педагогічної підготовки майбутніх учителів, а саме: була збільшена кількість годин теоретичних курсів з психології, педагогіки, методики, вивчення яких намагались пов'язати з практикою в школах. Але, разом із тим значно посилилась ідеологізація та політизація навчально-виховної роботи вузів УРСР. Ідеологічне й патріотичне виховання нерідко підміняли професійну підготовку студентів. Червоною ниткою в повоєнній суспільній політиці уряду проходила боротьба з космополітизмом, яка наклала свій відбиток на розвиток вищої освіти України.

Ідеологічну підготовку й патріотичне виховання спеціалістів у вузах СРСР забезпечували політична економія та курс марксизму-ленінізму. До викладання цих двох дисциплін були підвищені вимоги. Неодноразово проголошувалася на необхідності сумлінного ставлення до викладання марксизму-ленінізму й політекономії, покращення методики їх викладання. Комсомольські та партійні організації пильно стежили за виконанням студентами навчальних програм. Результати численних перевірок стану викладання курсу марксизму-ленінізму викривали недоліки та серйозні хиби. Керівництво наполегливо закликала звернути увагу на них і негайно внести корективи у свою роботу. Прикладом можуть слугувати матеріали перевірки стану викладання марксизму-ленінізму в педагогічних вузах України за 1947 р., які виявили, що викладачі слабо висвітлюють протилежність буржуазного та пролетарського світоглядів, не показують належним чином зв'язок теорії із сучасністю [4]. Особливій критиці піддавалися формальність і сухість викладання матеріалу, без належного обґрунтування та доказів, що, на думку чиновників, призводило до поверхового засвоєння матеріалу студентами.

Наступним вагомим кроком у відновленні та реформуванні вищої педагогічної школи України в післявоєнний період стала підготовка кадрового складу вишів. Ситуація з кадрами вищої кваліфікації для

«безперервного» науково-технічного фронту (за словами Президента Академії наук СРСР С. Вавілова) залишалася непростою. За воєнні роки в складі професорсько-викладацьких колективів відбулися серйозні кількісні та якісні деформації. Незадовільним був стан забезпечення викладачів за рівнем кваліфікації: професори становили 56%, доценти й кандидати наук – 57,8% від встановленої кількості за штатом ВНЗ [1]. До 1945/46 н.р. вдалося відновити майже повністю довоєнний рівень комплектації педагогічними й науковими кадрами. З 8842 представників професорсько-викладацького складу вишів України професори становили 1103 (12,5%), зокрема доктори наук – 609 осіб (6,9%); доценти – 2524 осіб (29%); кандидати наук – 1575 осіб (17,8%); старші викладачі – 1656 осіб (18,7%); асистенти – 3559 осіб (40,2%) [1, 12].

Відповідно до нових викликів часу змінювалися підходи до організації науково-дослідної роботи в УНДІП УРСР. Як зазначалося в Доповідній записці «Про заходи щодо розвитку педагогічних наук на Україні» до Ради Народних комісарів і Центрального Комітету КП(б)У (1945 р.), діюча структура й штати Науково-дослідного інституту педагогіки «...зовсім не передбачають розгортання наукової роботи з таких, наприклад, ділянок, як викладання іноземних мов, історія педагогіки й освіти, зокрема на Україні, питань роботи початкової школи, шкільного адміністрування тощо» [9]. У структурі інституту не було відділів з методики викладання іноземних мов і початкової школи, дитячих будинків, тому їх профільні проблеми досліджень зовсім не опрацьовувалися в наукових закладах УРСР. [9]. Тому доконче потрібна була реорганізація структури та штату УНДІПУ, яка й відбувалася протягом 1945–1948 рр.

Відповідних змін зазнала аспірантура УНДІП 1945–48 рр. Звіт складався щорічно станом на 15 листопада за такими параметрами: рух аспірантури за звітний період; підсумки осіннього прийому; склад аспірантів; чисельність аспірантів по кафедрах і роках навчання; наукові керівники. До статистичного звіту 1946–47 року було включено додаткові відомості про поновлення й переведення аспірантів з інших вишів або науково-дослідних установ. Уперше статистичному аналізу підлягала інформація про осіб, які завершили аспірантуру із захистом дисертації; завершили теоретичне навчання в аспірантурі, але не захистили дисертації. Подано також відомості про осіб, яких було відраховано з аспірантури [8].

У цей період в інституті було запроваджено й нові форми науково-дослідної роботи з підготовки наукових кадрів. З метою залучення до

наукової роботи педагогів-практиків, інститут створив при своїх відділах наукову кореспондентуру. 4 жовтня 1946 р. директором інституту УНДІП проф. С. Чавдаровим було затверджено «Положення про наукових кореспондентів УНДІП». Наукова кореспондентура формувалася з осіб, які викладали у вишах і педагогічних училищах або початкових, семирічних і середніх школах та виявляли згоду виконувати наукові завдання за дорученням інституту. Варто сказати й про пільги, якими користувалися наукові кореспонденти, незважаючи на скрутні повоєнні роки та важке матеріальне становище науки. Наприклад, у тексті Положення зазначалося: «Виготовлені науковими кореспондентами рукописи за замовленням відділу, після ухвали їх відділами друкуються за рахунок УНДІП. Наукові кореспонденти-автори робіт дістають за використанні частини їх праці відповідний гонорар [6]. За архівними джерелами в 1948 році інститут мав уже 112 кореспондентів із професорсько-викладацького складу педагогічних і учительських інститутів, педагогічних училищ і шкіл [2].

Необхідність своєчасного та правильного реагування на виклики повоєнної пори вимагали розвитку та студентської науки. Підтвердженням цього є постанова РНК СРСР від 18 лютого 1944 р. № 178 про затвердження Положення про науково-дослідну діяльність вищих навчальних закладів. Згідно з цим Положенням основними завданнями науково-дослідної роботи були: підготовка викладацьких кадрів, які сприяли б розвитку новітніх наукових галузей, підвищення їх наукової кваліфікації з метою широкого залучення до науково-дослідної роботи, що забезпечуватиме розвиток народного господарства; практичне ознайомлення студентів з колом науково-технічних проблем і залучення найздібніших з них до виконання наукових досліджень. Даним документом було задекларовано такі напрями науково-дослідної роботи студентів: проведення теоретичних й експериментальних досліджень загальнонаукового характеру; розв'язання науково-технічних проблем, що мають народногосподарське значення; виконання науково-дослідних робіт за планами наукових установ; підготовка навчальної, наукової, методичної літератури; здійснення навчально-методичної дослідницької роботи; популяризація досягнень науки та техніки через масову просвітницьку діяльність вищих навчальних закладів.

Вищезгадане Положення конкретизувало такі ознаки науково-дослідної роботи студентів вищих навчальних закладів: плановість наукових досліджень, пріоритет державного фінансування, централізацію контролю термінів і форм звітності про результати науково-дослідної

роботи. Як підтверджує вивчення документа, перевага надавалася фундаментальним загальнонауковим і питанням, пов'язаним з розвитком народногосподарської та виробничої галузі.

Згідно з даним Положенням було передбачено розробку планів наукових досліджень для вищих навчальних закладів у цілому, заохочення професорсько-викладацького складу за успішне виконання квартальних планів наукових робіт тощо. Упорядковано також було фінансування наукових досліджень. Так, засоби на їх виконання виділялися з позабюджетних джерел (асигнування наркомату, у відомстві якого перебував вищий навчальний заклад, з надходження від госпдоговорів).

Однією з форм організації наукової діяльності студентів стало утворення наукових гуртків і товариств. Студентські наукові гуртки організовувалися по курсам. Керівництво ВНЗ і центральних органів усіляко підтримували та заохочували їх діяльність, а викладачі надавали теоретичну й методологічну допомогу. Створення наукових студентських організацій повинно було набувати загальнодержавного розмаху. Зокрема, було засноване Всесоюзне товариство у справі поширення політичних і наукових знань.

Підготовка студентів до самостійної наукової роботи передбачала виконання та захист курсових і дипломних робіт. Студентські наукові дослідження виконувалися в тісному зв'язку з планами науково-дослідної роботи навчальних закладів і також спрямовувалися на вирішення практичних завдань [10, 83].

Щорічно на студентських науково-технічних конференціях заслуховувалися доповіді студентів, а найкращі направлялися на республіканські та всесоюзні конференції. Наприклад конференція на тему: «Советская наука – самая передовая наука в мире» була підсумком роботи наукових гуртків і мала велике значення завдяки широкому ознайомленню всіх студентів з працями видатних російських радянських учених і «вихованні в них поваги за свою Батьківщину, за нашу найпрогресивнішу в світі науку».

Зміцнення наукового потенціалу відбувалося також за рахунок залучення молоді до наукової роботи. Формування навичок самостійної наукової роботи відбувалося, насамперед, у процесі виконання курсових і дипломних робіт, участі студентів у наукових товариствах, гуртках тощо. Хоча досить часто плани науково-дослідної роботи виконувалися не в повному обсязі, деякі теми розроблялися лише на папері, часто наукові

напрями знаходилися під ідеологічним пресом. Наприклад, у Осипенківському вчительському інституті за результатами перевірки в 1945/46 навчальному році було виявлено, що студенти не беруть участь у науково-дослідній роботі, а створені наукові студентські гуртки мають характер поглиблення програмного матеріалу [10, 83]. Але, не зважаючи на це, науковці цього періоду зробили великий внесок у відродження економічного й культурного потенціалу повоєнної України.

Отже, у процесі відродження системи підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів УРСР можна виокремити два етапи: 1943–1945 рр. та 1945–1950 рр. На першому етапі необхідно було відновити довоєнні показники системи, а за період 1945–1950 рр. перевищити їх. Зміцнення наукового й науково-педагогічного складу українських учених відбувалося, головним чином, через аспірантуру й докторантуру Академії наук УРСР та НДІП, яка мала тенденцію поступового кількісного та якісного збільшення. Спостерігається збільшення наукових досліджень, зростання їхньої науково-практичної цінності для народного господарства, розвитку педагогічної науки й освіти. Науково-дослідний інститут педагогіки УРСР набував функції наукового керівництва дослідною роботою кафедр педагогіки, педагогічних та вчительських інститутів і роботою обласних інститутів удосконалення кваліфікації вчителів щодо вивчення й узагальненню кращого досвіду шкіл УРСР. Наукові розвідки вчених і наукових кореспондентів інституту мали неабияке значення для подальшого розвитку вітчизняної педагогічної науки й розвитку вищої школи України.

Висновки. Отже, у повоєнний період організація навчання відбувалася швидкими темпами, задля збільшення кадрів і наповнення робочих місць навчання проходило в прискореному темпі. У складних соціально-економічних умовах післявоєнної відбудови вдалось організувати прийом студентів в інститути та університети країни, налагодити випуск спеціалістів. Багато студентів отримували освіту заочно, оскільки для держави, було вигідним щоб вони, на час навчання, не полишали свої робочі місця. Досягнення таких результатів у відновленні підготовки кваліфікованих педагогів було можливим завдяки комплексній державній політиці, що включала в цей період цілу систему надзвичайних заходів, але особливістю цього процесу став надмірний ідеологічний тиск і жорсткий контроль за змістом навчання. Однак, як свідчить проведене дослідження, прогресуючі темпи науково-технічної революції зумовили міждисциплінарний комплексний підхід

до розробки наукових проблем, динамізували діяльність науково-творчих колективів, визначили професійну спрямованість та планову регламентацію науково-дослідної роботи.

Перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Стаття не вичерпує проблему реформування системи освіти в педагогічних вишах України після Другої світової війни. Проведена дослідницько-експериментальна робота дає можливість окреслити перспективу подальшої розробки зазначеної теми, а саме: виявлення особливостей організації навчання вчителів-істориків у педагогічних вишах України в означений період і застосування визначених особливостей у сучасній українській вищій школі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булда А. А. Практична підготовка вчителів історії в педагогічних навчальних закладах України (етапи і особливості) : монографія / А. А. Булда – К. : Видавництво Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, 1999. – 498 с.
2. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи / С. С. Вітвицька. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 316 с.
3. Гузман А. В. Профессионально-педагогическая подготовка студентов университета: теория и опыт исследования : монография / А. В. Гузман. – К. : Поисково-издательское агентство, 1998. – 252 с.
4. Гузман А. В. Университетское педагогическое образование: опыт системного исследования: Монография / А. В. Гузман. – К. : Издательский центр «Просвіта», 1996. – 312 с.
5. Кравченко І. М. Учительські інститути в системі підготовки педагогічних кадрів в Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки / І. М. Кравченко. – Інститут вищої освіти АПН України. – К., 2008. – 23 с.
6. Майборода С. В. Державне управління вищою освітою в Україні: структура, функції, тенденції розвитку (1917–1959 рр.) : монографія / С. В. Майборода. – К. : Вид-во УАДУ, 2000. – 308 с.
7. Мельничук С. Г. Формування естетичної культури майбутніх учителів (історико-педагогічний аспект, 1860–1970 рр.) : монографія / С. Г. Мельничук. – Кіровоград : Кіровоградське книжне в-в., 1995. – 199 с.
8. Решетова І. Організаційно-педагогічна діяльність вчених рад вітчизняних вищих педагогічних закладів другої половини ХХ століття (історичний аспект) / І. Решетова // Наукова скарбниця освіти Донеччини. – 2011. – № 1(8). – С. 22–24.
9. Річний звіт про роботу педагогічних та учительських інститутів УРСР за 1953-1954 рр. ЦДАВОВ України. – Ф. № 166. – Оп. № 15. – Спр. № 1581. – АРК.184.
10. Україна крізь віки: В 15 т. / Під ред. Смоля В. А. Україна в умовах системної кризи (1946–1980 рр.) / В. К. Баран, В. М. Даниленко. – К. : Альтернативи, 1999. – Т. 13. – 303 с.

РЕЗЮМЕ

Венцева Н. А. Особенности реорганизации высшего педагогического образования в Украине в послевоенный период.

Автор статьи выявляет особенности развития системы высшего педагогического образования в Украине после Второй мировой войны. Анализирует исторические источники. Определяет формы обучения. Отдельное внимание уделяется особенностям заочной формы подготовки специалистов. Рассматривается вопрос реорганизации высшего педагогического образования и через создание новых учебных планов. Описывается состояние подготовки научных кадров и пути решения этого вопроса. Выявляются также и негативные тенденции изучаемого периода.

Ключевые слова: послевоенный период, новые учебные планы, реорганизации высшего педагогического образования подготовка научных кадров.

SUMMARY

Ventseva N. The features of reorganization of higher pedagogical education in the postwar period in Ukraine.

The author of the article exposes the features of development of the system of higher pedagogical education in Ukraine after the Second World War. The author analyses the historical sources and determines teaching forms. The features of extra-mural form of preparation of the specialists are defined. It was advantageous to develop the extra-mural form of teaching for the state. After the Second World War the interest of the Soviet government in the development of higher pedagogical education increased greatly. One of the priorities was to increase the number of the specialists. One means of increasing the number of highly qualified professionals are correspondence, which primarily was to cover already employed teachers.

The achievement of such results was possible due to complex policy of the state. The question of reorganization of higher pedagogical education is examined through creation of new curricula. The special commissions were created for the development of curricula in the Department of higher education of the USSR. The commissions consisted of the best scientific institutes and universities. Scientific and Methodological Council attracted to working out new curricula many experienced teachers and university scientists. Developing new curricula, methodological council determined primarily required amount of expertise and, depending on the requirements, defined in this general training future specialists specific speciality. This made it possible to eliminate some of the old and create new skills and expertise. In developing the new curriculum the main attention was paid to ensure that future specialist should know the scientific principles of their profession. It enabled to open new specialties and specializations.

The changes in educational programs focused on expanding vocational educational training of future teachers, namely increased the number of hours, theoretical courses in psychology, pedagogy, methodologies, all of which are trying to link with practice in schools. But at the same time ideological and politicized educational work of universities USSR strengthened greatly. Ideological and patriotic education often substitute training of the students. The common thread in the post-war social policy was that the government took the struggle against cosmopolitanism, which has left its mark on the development of higher education in Ukraine.

Key words: the postwar period, new curricula, reorganization of higher pedagogical education, vocational educational training.